

LÁZS SÁNDOR

Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban

Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához

A magyar szavak és mondatok a középkori latin kéziratokban és nyomtatványokban mindig nagy érdeklődést váltanak ki. Sokkal kisebb figyelem vetődik a késő középkori magyar nyelvű kódexekben és nyomtatványokban lévő latin szavakra és mondatokra, jóllehet vizsgálatuk megvilágítja a két szöveg egymáshoz, valamint a könyv használójának a két nyelvhez való viszonyát. Ugyanígy érdekes az, hogy miként befolyásolták ezek a latin mondatok a magyar szövegek előadását, a felolvasott prédikációkba beékelődött idézetek miként hatottak a hallgatóságra, vagy miképpen énekeltek himnuszokat vagy éppen a Szent László-éneket váltakozó latin–magyar strófákkal.

Ez a tanulmány a 15. és 16. század fordulójáról származó magyar nyelvű – egykor egyházi és világi használatban lévő – kódexeket és néhány, a mohácsi vész után megjelent nyomtatványt tekint át.¹ Az elemzendő szövegek mindegyike – mint ebben a korszakban a legtöbb magyar nyelvű irodalmi alkotás – latinból készült fordítás, vagy legalábbis latin művek alapján készült kompiláció. A vizsgálat tárgya a bennük található, az eredetiből származó hosszabb-rövidebb latin nyelvű citátum, azaz lemma. Ezen a kifejezésen, akárcsak a matematikában, ez esetben is olyan tételt kell értenünk, amelyet más tételek bizonyítása során használnak föl: itt a latin a tételmondat, s a magyar szöveg helyességének igazolására szolgál. A kérdés minden esetben az, hogy mennyire függ az eredeti latin szövegtől a magyar, illetőleg az adott helyen melyik nyelvű szöveg élvez primátust, milyen szerepe van a lemmának a szövegben. A kérdésfeltevés alapján tehát a dolgozat nem foglalkozik magyar nyelvű kódexek hosszabb, önálló latin szövegeivel,² és figyelmen kívül hagyja a nem egymás mellett lévő eredetit és fordítását, még akkor is, ha azokat ugyanaz a kéz jegyezte le.³

¹ Német kéziratokat vizsgál Niegel F. PALMER *Zum Nebeneinander von Volkssprache und Latein in spätmittelalterlichen Texten* című dolgozatában. In: *Literatur und Laienbildung in Spätmittelalter und in der Reformationszeit: Symposion Wolfenbüttel 1981*. Hrsg.: Ludger GRENZMANN, Karl STACKMANN. Stuttgart, 1984. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 579–603.

² Példának okáért a Winkler-kódex imái, himnuszai és Margit-officiuma.

³ Ilyen a Pozsonyi Kódex egyik imája, az „O nuda humanitas” kezdetű (23r:17–23v:1), amelynek magyar fordítása pár levéllel korábban megtalálható a kéziratban (14r:17–14v:5).

Latin idézetek (lemmák) a magyar kódexekben

Az első vizsgálendő kézirat – és nemcsak az időrend, hanem a latin idézetek jellege miatt is – a Birk-kódex. Jóllehet Váci Pál domonkos szerzetes Ágoston-regula-fordításának pizskozatában paragrafusjelekkel tagolta a szöveget, több helyen rövid latin szavakat toldott be, nyilvánvalóan emlékeztetőül, hogy könnyebben igazodjon el kéziratában, s a latinban se tévedjen el. A citátumok rövidek – „Alia quippe qvaecumque iniquitas” (1a:31), „Et quid prodest dispergendo” (1a:35), „Omnes ergo” (1a:37), „Nec illa” (2a:18)⁴ – és általában ott állnak, ahol a latin regulaszövegben paragrafusjelek vannak.⁵ A betoldások tisztán technikai jellegűek, a két szöveg egymáshoz való viszonyáról nem árulnak el többet, mint azt, hogy a forrás latin nyelvű volt. A fordítást segítő metódust Váci Pál tanulmányai során sajátíthatta el.⁶ A módszer késő antik technikai megoldás volt: az alárendelt szövegbe – itt a magyarba – a fölérendeltre utaló szavak kerültek, hogy megkönnyítsék a fordító munkáját.⁷ A vélekedést, hogy a latin szavak csupán a fordítás könnyítését szolgálták, erősíti az is, hogy a fordító nem különíti el a citátumokat más írástípussal – a magyar és az idegen szöveg is erősen kurzív bastarda –, csupán aláhúzza a latin szavakat, hogy könnyebben találja meg őket kéziratában. Az emlékeztetők feltételezhetően nem maradtak bent az Ágoston-regula tisztázatában, hiszen a kódexet ünnepélyes előadásra szánták, a latin lemmák viszont zavarták volna a recitáló felolvasót.

Az előbbihez hasonlóan látszanak, de valójában egészen más feladatot töltenek be a Jordánszky-kódex bibliafordításában található lemmák. A magyar nyelvű evangéliumok előtt nemcsak a megszokott latin nyelvű címközlés áll, mint amilyeneket az ószövetségi könyvek, például a Bírák könyve élén (Incipit Liber Iudicum, qui ebrayce Soffthym dicitur) látunk, hanem az „Incipit ewangelium secundum Marcum” után az evangélium első két verse következik latinul. Ugyanezt az eljárást találjuk Máté és János evangéliuma előtt, de az előbbinél már magyar nyelven, az utóbbinál pedig a címközlés teljességgel elmarad. Akárcsak a rubrummal írt címközléseké, a pár versnyi latin idézet funkciója is elsősorban a szövegazonosítás. Úgy látszik, a scriptor nem tudta következetesen végigvinni elképzelését: a címek hol latinul, hol magyarul vannak, a bevezető lemmákról pedig rendre megfeledkezett; talán mintapéldánya, esetleg mintapéldányainak különfélesége zavarta meg.

Látszólag zavar van a kézirat elején is. A scriptor tervszerűtlenségére vagy éppen tervének meghiúsulására mégsem jó példa a kódex első két levele. Itt leírja a Ge-

⁴ A lemmákban a kurzívval szedett betűk a rövidítések feloldását jelölik; a későbbiekben is így járok el.

⁵ LÁZS Sándor: *A Birk-kódex keletkezése: Alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban.* = Irodalomtörténeti Közlemények (110.) 2006. 337–356, 339 sk.

⁶ A fordítás módjáról: Nikolaus HENKEL: *Deutsche Übersetzungen lateinischer Schultexte: Ihre Verbreitung und Funktion im Mittelalter und in der früheren Neuzeit.* München, Artemis, 1988.

⁷ Galenus és Origenes szövegeiben található erre az eljárásra példa. Vö. Louis HOLTZ: *La typologie des manuscrits grammaticaux latins.* = Revue d’Histoire des Textes (7.) 1977. 247–269, 259.

nesis első részét a 28. vers végéig, majd ugrik: a 29–30-at és az azt követő utolsó vers elejét kihagyva a 31. vers befejező mondatával lezárja a teremtés hatodik napjának történetét (*Et factum [est] vespere et mane dies sextus*).⁸ Ezzel párhuzamosan következik a magyar fordítás, amely teljes: nem hiányzik belőle az említett két és fél vers. A magyar szöveg azonosításához a latin túl hosszú, felesleges volna lemásolnia. A kihagyásból viszont kitűnik, a scriptor ez alkalommal a teremtéstörténet elmondását, kerek lezárását tartotta fontosnak, és persze azt, amire a latin szöveg hosszúsága miatt küllemében nem utal: az eredeti itt nem a magyar szöveg; az csak másodlagos a Vulgátához képest. Felvetődhetne, hogy az igazi terv egy bilingvis redakció lett volna, de éppen a kihagyás igazít el, hogy a szerző célja csupán az üdvtörténet első hat napjának a szent nyelven való közlése volt. A részlet latin nyelvű bemutatása csupán azért okoz tanácstalanságot, mert nem ismerjük a kódex valódi címzettjeit. Csak annyit gyanítunk, hogy a kézirat használói a mai Margitszigeten lévő Boldogasszony kolostor domonkos apácái voltak, s később a kódex oda kerülhetett, ahol a nővérek más könyvei is voltak.

A Jordánszky-kódex rövid latin idézeteinek, a bibliai könyvek élén álló lemmáknak az volt a feladatuk, hogy az azonosítást, az eredeti kikeresését tegyék lehetővé. Hogy mennyire így van ez, azt a János-evangélium részlete (135v) bizonyítja: a másoló nem idézte az imakönyvekből ismert szokásos hosszban (1,1–14; a prológus), hanem csak a harmadik versig.⁹

Az anyanyelvű prédikációk bevezető formulájában található lemmák részben szövegazonosító funkciót töltek be, részben a fordítást segítették. A magyar nyelvű kódexekben lévő szentbeszédeket – ezeket nem elmondásra, hanem olvasásra szánták – a címközlés után latin nyelvű szentírási idézet, thema vezette be, amelyet azonnal követett a fordítás. Ez a módszer bevett gyakorlat volt egész Európában a lejegyzett népnyelvű prédikációknál.¹⁰ Magyarországon is kialakult a sermók elején álló bibliai idézetek magyarra fordításának többé-kevésbé állandó formulája,¹¹ a szóbeliségben kiforrott gyakorlat példái azonban csak a 16. század elejéről maradtak ránk. A formulát – mivel a népnyelv, legalábbis a prédikáció esetében, a latinnal egyenértékűvé vált – kódexeinkben egyre ritkábban alkalmazták.

Több kódexünkben a prédikációk élén álló latin nyelvű szentírási idézetet, a themát vagy a kézirat szövegétől eltérő betűmérettel, vagy rubrummal emelte ki a scriptor, esetleg mindkettővel, mint a Weszprémi-kódexben: „Kezdetik itt Urunk kénjáról való prédikáció, Thema, Miseremini mei, miseremini mei saltem vos amici

⁸ Nem akart újabb columnát kezdeni, a levél alján befejezte az írást.

⁹ SZABÓ Flóris: *A hóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra.* = Irodalomtörténeti Közlemények (72.) 1968. 163–167, 165.

¹⁰ PALMER: i. m. (1. jegyzet) 580.

¹¹ Tarnai Andor összegyűjtötte a latin nyelvű themával kezdődő prédikációkat könyve „A magyar ars predicandi” című fejezetének a jegyzeteiben, és feldolgozta a bevezető formulák variánsait: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon.* Bp. 1984. Akadémiai Kiadó, 257–266 és 151. jegyzet.

mei, Iob XIX. Könyörüljetök, könyörüljetök rajtam avagy csak tü, én barátim Iob XIX” (1:1–8).¹² A címközlést és a latin szentírási idézetet kék tintával, valamivel nagyobb betűmérettel írták, míg a magyar fordítást feketével, így belesimul a szövegbe.

Az eljárás scriptoronként, kolostoronként változhatott: a Cornides-kódexben a címközlés rubrum, a thema és fordítása nem különbözik a folytatástól,¹³ sőt e kódexben van olyan hely is, ahol elmarad latinul való idézése, csak a magyar marad meg (1r:1–10). Az eljárásmód különbözősége a másolt Cornides-kódex egyébként ismeretlen fordítóit is elkülöníti egymástól.¹⁴

A sajátos fordítási séma a fent felsorolt példákban a latin szöveg – legalábbis a bibliai citátum – primátusát jelzi, amelynek a magyar fordítás még alá volt vetve. Az 1500-as évek elején azonban az anyanyelvű írott szövegek (még a szentírásiak is) önállósodtak, és képesek voltak elszakadni latin nyelvű előképeiktől. Ezért aztán egyre gyakoribbá vált, hogy a latin szentírási hely idézése el is maradt (mint például jó néhány esetben a Debreceni kódex prédikációiban, vagy akár a műegésznek tekintett Könyvecseben), s a thema csak magyarul jelent meg.¹⁵

A bemutatott eljáráshoz hasonlóan látszanak a zsoltafordítások előtt álló – szintén az európai gyakorlatnak megfelelő – latin incipitek.¹⁶ A magyar nyelvű psalmusokat tartalmazó kódexekben mindenütt megtalálhatóak, csupán a Festetics- és az Apor-kódexből hiányoznak; az utóbbiban magyar nyelvű címközlések vannak. A lemmák néha egy zsoltaorsnyit tesznek ki (Bonum est confiteri domino et psalere *nomini* tuo paslmus lxxxix, Kulcsár-k. 114v:1–2; Dominus regnauit exultet terra letentur paslmus lxxxvi, Kulcsár-k. 118v:16–17), néha egyetlen szóra korlátozódnak (Bonum [XCI.] Döbrentei-k. 85r:7; *dominus* [XCVI.] Döbrentei-k. 87v:16); kivitelezésük többnyire szintén rubrummal és más betűtípussal, más betűmérettel történik, mint a szöveg többi része. Csak részben járul rájuk a szövegek azonosítása,

¹² A magyar nyelvű idézeteket a könnyebb olvashatóság kedvéért átírásban közlöm, mivel elsősorban tartalmi és nem nyelvészeti kérdésekről van szó.

¹³ Például Cornides-kódex, 30r:1-6; a mondatkezdő betűk rubrumozottak.

¹⁴ A külső jelek alapján úgy látszik, hogy a Cornides-kódex Herolt- és Paratus-prédikációit ugyanaz a szerzetes fordította, csupán Paratusnak a 166r levélen kezdődő kiskarácsonyi beszéde esetében marad el a latin thema idézése. A fordításnál használt formula azonban kisebb eltéréseket mutat: „ezeket [...] mondja” (30r:6, 36v:9) „ezeket [...] írta meg” (47v:5, 70r:22), „ezek meg vadnak írván” (60r:2, 64v:9–10), „írja” (92r:6, 112r:14, 156r:13). Más lehetett a fordítója a két Pelbárt-sermónak: azok magyar fordításában hiányoznak a latin szentírási citátumok, jóllehet az eredeti tartalmazza őket (1r, 120r).

¹⁵ „Úrnak nevébe kezdetik egy könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról és dücsöségekről. Első Capitulum. Én választalak tütöket és szerzelek tütöket, hogy elmenjetek és gyümölcsöt hozjatok, és az tü gyümölcsötök megmaradjon – ez áldott szent igék meg vadnak írván Szent János evangélistának evangéliumi könyvének tizenötöd részében.” (Könyvecse 1r:1–9). A Könyvecse szerkezetéről l. LAZS Sándor: *A Könyvecse néhány forrása és a kódex szövegének kora*. = Irodalomtörténeti Közlemények (112.) 2008. 306–318.

¹⁶ PALMER: *i. m.* (1. jegyzet) 580.

mint az a prédikációk themájának esetében volt, hiszen arra elegendő a zsoltárszámolás is, amely többnyire ott áll az incipitek mellett. A lemma feladata ebben az esetben az, hogy a zsoltárolvasó apácák, beginák fel tudják idézni a latin szöveget, amelyet a liturgiában, az imaórákon mondtak, hallottak, de nem feltétlenül értettek.

Világi asszonyok számára a lemmák nyújtottak segítséget a liturgikus cselekmények követéséhez. Erre példát a Czech-kódex öt zsoltára ad, a kéziratban az *Officium Marianum* nyári vecsernyéje található, annak a liturgikus eseménynek a zsoltárai, amelyen a világiak életformájuknak megfelelően a leginkább részt tudtak venni;¹⁷ itt a latin verskezdetek betoldása tehát nem fordítási segítséget jelentett – hiszen ez a szöveg már tisztázat –, hanem arra szolgált, hogy figyelemmel tudja kísérni a közösség imáját. Egészen más a helyzet a Festetics-kódex zsoltáiraival. Magyar Benignának ez az imakönyve azt az állapotot jelzi, amikor a magyar szöveg – elszakadva a liturgikus gyakorlattól – már önálló, a magánajtatosság nem függ a liturgiától, így a latintól sem: a Mária-officium ott található részét Kinizsi Pál felesége egyedül mondhatta.

Azt, hogy a liturgiából származó latin betoldások az olvasó – esetünkben a hallgatóság – emlékezetének mankójául szolgáltak, a Cornides-kódex egyik prédikációjának idézetei is bizonyítják. A Mindenszentek napjára szánt beszéd kilenc alkalommal hivatkozik a breviárium aznapi responzóriumára. A lemma a magyar szövegben néha hosszabb, mint az Johannes Herolt, ragadványnevén Discipulus (†1468) latin nyelvű sermójában van. A német domonkos szerzetes meglegedett azzal, hogy csak utalt litteratus közönségének a breviáriumi helyre: „hoc notatur in septimo responso: Sint lumbi vestri praecincti”. Ugyanez magyar fordításban már igen hosszú:

„Ki megjegyzeztetik az heted responzoriomon, mondván: Sint lumbi vestri praecincti, et lucerne ardentis i[n] manibus vestris, et cet. Azaz: Legyen az ti derekatok megövedözvén és égő szövétneknek ti kezetekben. És ti hasonlatosok vagytok az emberekhez, kik várják ő urokat, mikoron megtér az menyegzőkről. Vers: Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok, mely órában az ti uratok jövendő legyen. És ti hasonlatosok vagytok az emberekhez, kik várják ő urokat, mikoron megtér az menyegzőkről” (Cornides-k. 34v:3–15).

A fordító nem bízott abban, hogy közönsége, az illitterátus apákonvent megérti az utalást, így a prédikáció themájánál megismert ‘azaz’ fordulat kíséretében lefordította a teljes szöveget. Könnyen belátható, hogy ha maga az olvasásra – felolvasásra – szánt prédikáció már függetlenedett is latin előzményétől, a liturgia részének tekintett szövegek még a latin nyelv függésében voltak. Bár az említett responzorium is részben szentírási idézet (Lc. 12,35–36), a prédikáció fordítója más bibliai helyet nem citál a fentiekhez hasonlóan, csupán megadja a locust – „úgy íratatik Mojszesnek egy könyvének huszonegyed részében” (35r:16–18), „annak okáért mondja Szent Dávid az zsoltárban mondván” (35r:22–23) – és lefordítja a megadott szakaszt, tehát az aznapi liturgián kívül eső szentírási idézetet nem te-

¹⁷ KNAPP Éva: *A Czech-kódex zsoltárfordításai*. = Vigília (46.) 1981. 262–264, 263.

kinti a latin függvényének. Megjegyzendő az is, hogy Ráskay Lea akárcsak a themát, a szövegben lévő latin szavakat sem emelte ki más betűtípussal vagy rubrummal, így azok belesimulnak a szöveg szövetébe.¹⁸

Más a helyzet a viszonylag késői keltezésű Tihanyi kódex prédikációjának lemmáival. A Tihanyi kódexben a prédikációk themáján kívül is rengeteg latin idézet található; ezek csak részben liturgiához köthető szövegek, miként a Cornides-kódexben lévők voltak. A lemmák minden esetben rubrummal írottak, betűtípusuk nem különül el, viszont valamivel nagyobb méretűek, mint a többi, kiugranak a szövegből, akárcsak a velük azonos funkciót betöltő magyar szavak és mondattöredékek.

A Krisztus születéséről szóló prédikáció (Tihanyi K. 31–81) első mondatai teljesítik a szokásos formai követelményeket: a címközlés és a latin thema részben rubrum, a magyar fordítás már tintával készült. A distinkciónál ugyanezt az eljárást figyelhetjük meg; a latin idézetek valamivel nagyobb betűkkel és rubrummal írottak, a magyar szöveg viszont tintával: „három lelki tanúságtok leszön **primum erit virginalis partus** első lelki tanúság leszön: az szíz anyának sziléséről **secundum erit seruitutis actus** Másod lelki tanúság leszön: az zíz anyának szolgálatáról **tercium misterium erit nascentis modus** harmad lelki tanúság leszön az gyermek Jézusnak sziletésének módíságáról” (31:14–24).¹⁹ Frater F a beszédét és annak distinkcióit is Temesvári Pelbárt két sermójából állította össze.²⁰ A művét F betűvel szignózó ferences szerzetes nem követte a prédikációk kiadásának tipográfiáját, ám a rubrumozás éppen úgy kiemeli a felosztásokat, mint a nyomdai elrendezés.²¹

A továbbiakban – bár témám a latin mondatok szerepe a magyar szövegben – a frater F fordította prédikáció rubrummal írott magyar szavait is meg kell említenem. A piros betűs kifejezések – „**secunda consideratio** Mást kell meggondolnunk” (Tihanyi K. 34:19–20) – a latin nyelvű prédikáció pontjait követik, viszont az alpontok felsorolása gyakran magyarul történik: „**elsőből quia beata uirgo maria cristum pulcerrime concepit** mert az bódok Szíz Mária az gyermek Jézust szépon fogadá” (Tihanyi K. 32:8–12).²² Látható, hogy a rubrum a skolasztikus szöveg-

¹⁸ A domonkos apácák Nagyboldogasszony kolostorában a 16. század első évtizedeiben olyan másolóműhely működött, amelyben egyes feladatokat megosztottak, a rubrumozást például más végezte, mint aki a kódexet írta. Vö. HAADER Lea: *A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely*. = Magyar Nyelvőr (128.) 2004. 196–205.

¹⁹ A szövegközlésben a szemléletesség kedvéért a kódex kiadásának tipográfiai megoldást követtem: a kurzív a feloldott rövidítéseket jelöli, a félkövér betűk a rubrummal írott szöveget. Vö. *Tihanyi Kódex 1530–1532*. Közzéteszi: KOVÁCS Zsuzsa. Bp. 2007. Magyar Nyelvtudományi Társaság / Régi Magyar Kódexek 31./

²⁰ Pelbartus de Temeswar: *Sermones pomerium de sanctis, Pars hiemalis*. – A distinkció első két pontja a XVII. beszédből, a harmadik a XVIII.-ből származik.

²¹ A kiadások tipográfiája meglehetősen egyforma; a Hagenauban 1507-ben megjelent kiadást használtam. Ebben a kiadásban a distinkció minden egyes pontja új sorban, kis bekezdéssel kezdődik. Ezt a tipográfiai megoldást nem követi frater F kézírata.

²² Hasonló felsorolás: **második ok** (39:19), **harmadik ok** (40:1), **továbbá** (40:18).

tagolást segítő eszköz; viszont az is kitűnik, hogy a felosztás mellett a lemmáknak más funkciójuk is van: tudományos küllemet és jelleget kölcsönöznek a magyar szentbeszédnek.²³ Az idézetek mellett mindig ott van az auktor neve, a citátumok pontosak, rubrummal való kiemelésük pedig a latin primátusát hirdeti: „erről mondja Szent Ágoston doktor **O maria lacta Iocunde crearorem tuum O**, Mária, emtessed nagy gyönyörűséggel az te teremtődöt, mennyországnak kinyerét, ez világnak jutalmát, te öneki mint anya szolgáltatass idő szeint való életöt, hogy ő neköd és nekünk adja az örök életöt” (Tihanyi K. 38:18–26). A lemmát F. testvér nem emelte ki minden esetben: „**luce primo capitulo** Spiritussanctus super ueniet in te, et uirtus altissimi obumbrabit tibi; Szent Lukács írja evangéliomának első részébe: Szentlélek fölől száll tereád és az felségösnek erei árnyékoztatik meg tebened” (Tihanyi K. 32:17–23) – mintha tudományos szempontból lényegesebb volna a locus megjelölése, mint maga a szöveg. Frater F. több esetben – akár utólag, mint a Kazinczy-kódexben is – kéziratait marginálisokkal látta el, amelyekben szentírási helyeket, az idézett szerzők nevét is megadja.²⁴

A felsorolások, tagolások, a latin citátumok közlésével frater F kéziratában nem az apácák igényeit tartotta szem előtt. Feltűnő, hogy a Kazinczy-kódex törzsszövegében csupán egyetlen latin mondat fordul elő: „Quam pulcra es et quam decora charissima” (13v:15–16);²⁵ a kódex kiadója figyelmeztet is rá, hogy az idézetnek nyomatékösítő funkciója van.²⁶ Az apácák azonban, akik előtt a beszéd elhangzott, még ha meg is értették az egyszerű szöveget, mélyebb összefüggésbe nem tudták azt beágyazni, mivel az „Énekek éneke” nem volt gyakran ismételt része a liturgiának. A sermo akkor hatott, ha az élőbeszédet nem akasztották meg olyan idegen kifejezések, amelyeket a hallgatóság nem tudott semmihez sem kapcsolni. Az originálisból vett lemmákat frater F. többnyire csonkán közölte – „ezért mondja Szent Gergely doktor **Eua nature nostre mortem** inseruit et cetera” (Tihanyi K. 37: 17–19) –, viszont a magyar fordításban megadta a latin nyelvű prédikációban olvasható teljes idézetet: „Éva az mi természetün[k]be az halált beótá az bínért, erre kárhoztaték Istentől, hogy fájdalommal szílné, szikség vala az életnek szilő[j]jét, az szilést örömmel megtekéleni” (Tihanyi K. 37:20–24). Látható, hogy a beszéd szempontjából a magyar szövegnek van primátusa (ezért is hiányoznak a Kazinczy-kódexből a latin idézetek), viszont a tudományos apparátushoz (jóllehet kifejezésére ekkor már a magyar szókészlet is alkalmas) a latint tekintették helyénvalónak.

Különösen érdekesek azok a lemmák, amelyeket utólag fűztek olyan magyar fordításokhoz, amelyekben egyébként nem voltak latin vendégszövegek. Ilyenre

²³ Igen meglepő azonban, hogy a 25. recto levéltől kezdődően a prédikációban megszűnik a funkciójuk a latin idézeteknek – nincs sem érzelmi, sem szövegtagoló feladatuk, szinte ötletszerűen bukkannak föl a magyar szövegben, mondhatni díszítő elemként.

²⁴ *Tihanyi Kódex i. m.* (19. jegyzet) 21; *Kazinczy-kódex 1526–1541*. Kiad.: KOVÁCS Zsuzsa. Bp. 2003. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 41–42. /Régi Magyar Kódexek 28./

²⁵ Canticum canticorum 7,6.

²⁶ *Kazinczy-kódex i. m.* (24. jegyzet) 40.

a Debreceni kódexben találunk példákat.²⁷ közel egykorú kéz jegyezte le a margóra a csak magyarul elhangzó thema latin szövegét (13, 21), és adta meg a sermóban elhangzó szentírási hely eredetijét (46, 47, 54). Egyértelmű a filológiai érdeklődés: a megjegyzések nem is a kórusmondó, a könyvet olvasó apácáktól származhatnak, hanem valamelyik teológustól, szerzetestől, paptól, aki a nővérek gondozásában részt vett, és tudós módon ellenőrizte a szöveget.²⁸

A Gyöngyösi kódex világi környezetben keletkezett, kétnyelvű kézirat, amelyben a latin és a magyar egyenrangú.²⁹ Van azonban olyan anyanyelvű szöveg a kódexben, amely a latin lemma írójának, használójának litterátus voltát hangsúlyozza. Ez a gyónási tükör, a „Modus confitendi” (Gyöngyösi K. 31r–32v), amely latin címet és alcímeket kapott. A hét halálos bűn és a tízparancsolat vétkeinek latin elnevezése után magyarul következik a bűnök megvallása. Az elírásokból látszik, hogy a scriptor, a kódex hatodik keze³⁰ maga fordította a szöveget. A latin alcímek néhány esetben még őrzik az eredetiben lévő feliratok elemeit: „deseptem peccatis Mortalibus Incipit sic” (Gyöngyösi K. 31r:16–16), „deira committitur” (Gyöngyösi K. 31:5). A forrás egy kézirat lehetett, ahol az előljáró szót egybeírták a rákövetkező főnévvel. A többi bűnnevezés (superbia, avaritia, luxuria) a szokásos formában áll, a tízparancsolat egyes pontjait a latin kezdőszavak vezetik be, hasonlóan az európai katekétikus irodalomban tapasztaltakhoz.³¹ A lemmákban így a fordítást megkönnyítő eszközt lehetne látni, azonban valószínűbb, hogy a fordító – már a címszerű kiemelések miatt is – azt akarta hangsúlyozni, hogy a leírás teológiailag pontos; jóllehet a bűnök magyar elnevezései akkora már kialakultak, nem lett volna szükséges a latinhoz folyamodnia.³²

A Nagyszombati kódex meglepetést tartogat számunkra, itt ugyanis az égbekiáltó bűnököt nem megelőzik, hanem követik a latin megnevezések (366:1–9). Az égbekiáltó bűnöknek nem volt pontos magyar nevük. A latin megnevezés itt nem lemma,

²⁷ A Debreceni Kódex legendáriumban nem mindegyik sermónnak van latin nyelvű themája, a szövegben nincsenek latin idézetek. A beszéd tagolása magyarul történt, a felsorolásokat rubrummal írott szavak jelzik.

²⁸ A kódexben számtalan marginálist találunk későbbi kezeztől, de a bejegyzések a fentebb említetteken kívül nem filológiai természetűek. A bejegyzések felsorolása Madas Edit munkája. *Debreceni Kódex, 1519. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*. Előkészítés: ABÁFFY Csilla, REMÉNYI Andrea. Bevezető: MADAS Edit, REMÉNYI Andrea. Bp. 1997. Argumentum–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 31–35. /Régi Magyar Kódexek 21./

²⁹ LÁZS Sándor: *A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük*. = Irodalomtörténeti Közlemények (111.) 2007. 421–457.

³⁰ *Gyöngyösi Kódex az 1500-as évek elejéről*. Kiad.: DÖMÖTÖR Adrienne, MADAS Edit. Bp. 2001. MTA Nyelvtudományi Intézet, 26–35. /Régi Magyar Kódexek 27./

³¹ WEIDENHILLER, P. Eginó: *Untersuchungen zur deutschsprachigen katechetischen Literatur des späten Mittelalters: Nach den Handschriften des Bayerischen Staatsbibliothek*. München, 1965.

³² Az apácák számára készült kódexben is találunk bűnjegyzékeket, amelyek magyarul közlik az elnevezéseket. Vö. VARGHA Damján: *A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása*. = Irodalomtörténeti Közlemények (24.) 1914. 36–42; TARNAI: *i. m.* (11. jegyzet) 243–244.

tehát nem annak előrebocsátása, mint az eddigiekben, hogy a fordítás pontos lesz, hanem az a feladata, hogy azonosítsa a bűnöket, teológiailag egyértelmű legyen a magyar szöveg.³³ Mindemellett fontos – akár e rész összegzéséül is – megjegyezni, hogy az apácák számára írott kódexekben a bűnök elnevezése magyar, de a világi férfiak kéziratos könyveiben latinul szerepelnek a bűnfelsorolások – így az eddig még nem említett Peer-kódexben is.³⁴

Részben hasonló megoldásokkal találkozunk a Sövényházi Márta másolta Érsekújvári kódexben.³⁵ A verses Szent Katalin-legenda (Érsekújvári K. 223r–259v) szövegét lemmák szakítják meg. Ezek – bár a latin nyelvű eredetiben, a vers alapjául szolgáló prózai szövegben is ott lehetnek³⁶ – nem egyforma súlyúak, funkciójuk eltérő. Nyilvánvaló, hogy a rubrummal írt latin kifejezések egy része – „prologus”, „Alius nuncius”, „Consilium alphorabium”, „Visio prima uirginis katerine” – fejezetbeosztás, címközlés, de még azok a sorok is azok, amelyek dramaturgiai utasításnak látszanak: „Katherina ad famulum”, „Famulus ad dominam”, „Virgo ad Imperatorem” (292–293). A vers párbeszédei a drámai utasítások nélkül is követhetőek volnának, hiszen a szerző mindig közli, ki a beszélő: „egy szolgának ezképpen monda” (1571), „és ő asszonyának, ím, ezt monda” (1583); ráadásul a magyar közlés megelőzi a latint.³⁷

A latin betoldások, bár tagolják a mondanivalót, gyakran megakasztják az elbeszélés folyamatát. Tartalmukat ugyanis a vers is hozza, azaz a Katalin-legenda megfelelő része minden esetben parafrázisa a latin prózai szövegnek:

„Tunc enim ait plato beatum orbem fuisse cum sapientes regnare uel reges sapere cepissent Quemadmodum recitat ualerius maximus libro vij Er boecius de consolatu phisico Mert Pláto mester úgy monda, ez világ hát bódog vala, [mert] mikort bölcsek országlának, vagy királyok tanulának” (266, 673–676).

Fel kell figyelni arra, hogy a latin szöveg megadja az idézet leelőhelyét: „pluralitas principum non est bona tantum unus est princeps xij metaphice” (280); „Nam deus est substantia eterna xi metaphisice” (280); „Hermes Trimegistus inquit deus

³³ Magyarázatomat megerősíti Tarnai Andor korábbi megfigyelése, hogy a négy égbekiáltó bűnök nincs pontos magyar neve, mivel a papok nem szívesen nevezték, értelmezték őket. Vö. TARNAI: *i. m.* (11. jegyzet) 243.

³⁴ A bűnjegyzék a Peer-kódex kiszakadt részében található – a modern kiadás nem tartalmazza, csak a Nyelvemléktár közli (VOLF György gondozásában, Bp. 1874) II, VIII–IX.

³⁵ MTA Könyvtára, Kézirattár, K 45. Az átiráshoz az *RMKT* I. 246–366. szövegét használtam. A magyar szöveg esetében az ott használt sorszámozást választottam. A latin sorok kiestek ebből a számozásból, ezért a kiadás lapszámát közlöm.

³⁶ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig*. Bp. 1931. Magyar Szemle Társaság, 236.

³⁷ Népnyelvű liturgikus játékokban, drámai szövegekben gyakori a latin nyelvű dramaturgiai közlés már jóval korábbi szövegekben is. Ennek a hagyományozódását láthatjuk a Katalin-legendában. Vö. CAZAL, Yvonne: *Les voix du peuple – Verbum Dei: Le bilinguisme latin – langue vulgaire au moyen age*. Geneve, 1998. Droz, 265.

creator omnium quem Ihum uocari Censemus seculum fecit primum solum et unum” (291). A legenda magyar szövege a latinnal ellentétben nem nevezi meg minden esetben a forrást. Az előbbi lemmát így fordította: „Nemes pogán meg ezt mondja: Igaz, én hitemet vallja, mert ez mindeneknek teremtéje, és kinek méltán Jézus neve, mind ez világot ő teremtötte” (1193–1197). Minek is hivatkozott volna a locusra a szerző, amikor a laikus műveltségű apácák nem tudtak volna mit kezdeni Hermes Trismegistos nevével?

Más kéziratok – Kazinczy-, Tihanyi és Debreceni kódex – már bemutatott példáinak alapján arra kell gondolnunk, hogy az eredeti kéziratban ezek a rubrummal írott megjegyzések marginálisként szerepeltek, még azok is, amelyek fejezetbeosztást sejtetnek. Vagy már Sövényházi Márta egyik elődje, vagy a szigeti domonkos nővér nem akarván elveszíteni a megjegyzéseket, beépítette őket a szövegbe. A lemmák mindig a megfelelő helyen vannak, sehol nem csúsznak el, így ez a beékelés nehezen feltételezhető a domonkos sororról, aki hibái alapján láthatóan nehezen értette a latin szöveget; jobban elképzelhető tehát, hogy már ő is ilyen formában kapta mintapéldányát.

De miért is volt szükség az eredeti kézirat illetően preparálására? Már Horváth János figyelmeztetett arra, hogy a Katalin-legenda „tudós verselmény”, melynek legfontosabb elemei a teológiai fejtegetések és viták. Ugyanolyan tudományos eljárással találkozunk, mint amelyet frater F-nél tapasztaltunk: a magyar Katalin-legenda szerzője lefordított és verssé átdolgozott latin forrásából jegyzetelte művét. A Katalin-legendában a lemmáknak tehát egyrészt tagoló funkciójuk volt, másrészt a szerző tudományos erudícióját voltak hivatottak bizonyítani. Ilyen eljárásra bukkanunk a brugge-i aranyműves Jacob Vilt munkájában, aki 1466-ban hollandra fordította Boethius *De consolacione philosophiae*-jét. A kommentárokat a szövegben lemmaként idézte, amelyeket vörös tintával aláhúzott, és paragrafusjelekkel is ellátott.³⁸

A Szent László-ének kétnyelvűsége és használata

Még két művel kell foglalkoznunk, amelyeknél a lemma nem ugyanazt a szerepet tölti be, mint az eddig bemutatott esetekben. A két újabb példa csak első pillantásra azonos típusú. Az egyik egy verskézirat, a másik pedig egy korai nyomtatvány; mindkettő párhuzamosan közli a latint és a magyar fordítást.

Gregorius Coelius Pannonius, a római Santo Stefano Rotondo pálos monostor perjele 1537-ben Velencében egy jegyzetekkel ellátott Ágoston-regula-fordítást küldött sajtó alá.³⁹ A könyvecskében a latin nyelvű előszó után következik a fordítás,

³⁸ Utrecht, Bibliothek der Universiteit, Cod 1335; bemutatja PALMER: *i. m.* (1. jegyzet) 585.

³⁹ *Annotationes in reglam divi Avgvstini episcopi, hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite*. Velence, 1537. (RMNy. 20.) A fordítás szerzőjét SARBAK Gábor azonosította a Státus Kiadónál 2001-ben megjelent reprint kiadás (Csíksomlyói Ferences Kolostor Kincsei 2.) előszavában: v–xxxii.

oly módon, hogy a pálos szerzetes a regulának mindig csak egy szakaszát fordította le magyarra, majd ehhez latin nyelvű magyarázatot, értelmezést csatolt. A magyarra fordított regulára feltehetően a laikus testvéreknek volt szükségük. A kórust mondó fráterek a latint és a hozzá fűzött kommentárt használták, amely egyébként olyan sikeres volt, hogy még négyszer megjelentették – immár a regula magyar fordítása nélkül.⁴⁰ Az elmondottakból kiviláglik, hogy a könyvecskében – nem csak sorrendi elhelyezkedését tekintve – másodlagos volt a magyar nyelvű regula. Gergely testvér fontosabbnak tartotta a latin szöveget, amelyet tanultabb rendtársainak szánt, viszont a conversus testvérektől is elvárta, hogy a magyart a latin szöveggel együtt tanulmányozzák.

Az effajta, szakaszokban való közlés jellemző volt a korszak tipográfiájára. A nyelvkönyvek nem a ma megszokott egymás melletti oszlopokra tördelték a szövegeket, hanem egymás alá. Kitűnő példa még erre az a két, Szilveszter János közreműködésével 1527-ben kiadott nyelvkönyv, amelyek a latin szintagmák alatt, azokkal párhuzamosan közlik azok német, lengyel és magyar megfelelőjét.⁴¹ A népkönyvek egymásutánisága különböző megfontolások alapján alakulhatott itt ebben a sorrendben, ám a nyelvkönyvben természetesen a célnyelv, a latin állt az első helyen.⁴²

A szövegek sorrendje következő és egyben utolsó példánkban, a László-énekben is jelentős szerepet játszik. A Peer- és a Gyöngyösi kódexben fennmaradt vers mindkét kéziratában a deák strófát követi a magyar. A 19. és 20. századi kiadásokban a latin szöveg rendre hiányzik – ez volt a kor szövegek közlési gyakorlata; a Nyelvemléktár minden hosszabb, önállóan látszó latin nyelvű szöveget kihagyott, hiszen csak a magyar nyelvmemlékekre volt kíváncsi. Vekerdi József nyomán haladva Horváth Iván úgy véli, a tudósok közreműködésével, a versek értelmezése nyomán jött létre a László-ének két szövege, holott a két vers egyidőben keletkezett, valamint egy és ugyanazon szerző műve: a vers kétnyelvű, azaz két nyelven született meg.⁴³ A tanulmány szerint ennek egyik bizonyítéka az a formai elem, amely a váltakozó

⁴⁰ Az utolsó kiadás 1742-ben hagyta el a sajtót. Vö. SARBAK: *i. m.* (39. jegyzet) xxvi.

⁴¹ HAGENDORFF, Christoph: *Rvdimenta grammatices Donati...* Krakkó, 1527. (RMNy 7); HEYDEN, Sebald: *Pverilivm colloqviorvm...* Krakkó, 1527. (RMNy 8). – A két könyv hasonmása: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány*. Kiad.: MELICH János. Bp., 1912. Magyar Nyelvtudományi Társaság.

⁴² Mindez megfelel a szokásos iskolai gyakorlatnak, ahol az idegen nyelvű változat áll előbb. Hasonló elrendezésekről l. még PALMER: *i. m.* (1. jegyzet) 592 skk.

⁴³ Horváth Iván azt, hogy a Szent László-ének latin és magyar variánsa azonos szerző műve, Vekerdi József nyomán haladva gondolja. Vö. VEKERDI József: *A Szent László-énekhez*. = Irodalomtörténeti Közlemények (76.) 1972. 133–145; Uő: *Szent László-ének*. In: *A régi magyar vers*. Szerk.: KOMLOVSZKY Tibor. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 11–21; HORVÁTH Iván: *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislave*. In: „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvmemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28. Szerk.: MADAS Edit. Bp. 2009. 143–150, 144. Terjedelmi okok miatt nem sorolom föl a vershez tartozó bibliográfiát, amely Horváth Iván munkájában megtalálható (*i. h.* 144).

latin–magyar szakaszok összetartozását igazolja. Horváth Iván helyesen figyelmeztet arra, hogy a László-énekben a latin nyelvű versszakok előtti iniciálék valamivel nagyobbak, mint a magyarok előttié. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a másoló ezzel akarta jelölni a két szakasz összetartozását, holott – az előzőkben bemutatott példákból következően – éppen ilyen kézenfekvő magyarázat az is, hogy a másoló a szövegek rangsorára utalt: hasonló ez az eljárás ahhoz, amikor a deák szöveget rubrum emeli ki a csak tintával írott magyar mellett.

Az eddigi példák alapján tehát – a szövegsorrendet és a formai elemeket figyelembe véve – feltétlenül a latin nyelvű szöveget kell eredetinek tartanunk, miképpen az íráskép és az elrendezés alapján a másoló és így az olvasó is azt tartotta fontosabbnak. A Gyöngyösi kódex egyik írója a „Salve benigne rex Ladislave” deák strófáit másolta, s csupán az utolsó három szakasz magyar fordítását írta le. Az első latin nyelvű szakasz végére viszont lejegyezte a népnyelvű változat kezdőszavait: „Idvez légy kegyelmes” (1r:3). Ezek a szavak ott azonosításra szolgáltak; ha a magyar változat lett volna az eredeti, bizonyosan megelőzte volna a latin nyelvű éneket, így viszont a strófa mögé került.⁴⁴

Ettől persze a vers latin és magyar változata – ha nem szolgálnának ellene más érvek – még lehetne azonos szerző műve. Azonos szerzőtől származó kétnyelvű művek, ha nem is voltak gyakoriak a 15. század végén, nem példa nélkül valók. A humanista Sebastian Brant (1457?–1521) rendszeresen írt vallási, etikai és politikai témájú német–latin epigrammákat. A versek Brant életében nem jelentek meg – úgy látszik, nem tartotta fontosnak őket –, csak egy 17. századi másolatban maradtak fenn.⁴⁵

Vekerdi László és Horváth Iván feltételezését, hogy a vers eleve kétnyelvű – vagyis egy szerző műve – érdemben sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. A hipotézisnek ellentmond, hogy a latin változatban „Tu exstirpasti gentes heresim, ulscitas omnes tu evulisti” szerepel, a magyarban pedig szimplán „eretnek” (17. versszak).⁴⁶ Azonos szerző ezt a Mátyás-korra utaló aktualizálást mindkét változatban követte

⁴⁴ Az egyik legerősebb érv – GERÉZDI Rabán (*László-ének*. In: Uő: *A magyar világi líra kezdetei*. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó /Irodalomtörténeti Könyvtár 7./ 140–192, 155 skk) filológiailag helytálló indokain túl – a két szerző mellett formai: már HORVÁTH Cyrill (*László-versekről*. = Irodalomtörténeti Közlemények (46.) 1936. 144) figyelmeztetett rá, hogy a himnusz magyar szövegében nincs meg a ‘tu/te’ strófakezdő kompozíció, amelyet a latin tartalmaz. Ő helyesli is ezt, hiszen a latinban helyénvaló megoldás szerinte a magyartól idegen. Ennek ellenére elképzelhetetlen, hogy ha a két vers szerzője azonos, ez a formai elem ne került volna át a magyarba is, illetőleg ha a magyar lenne az első variáns, szerzője ne próbálta volna meg javítani kész versét. Olyan fordítási megoldásra, amely a magyarban is ‘te’-vel kezd mondatokat, a „Te Deum” és a „Te Mariam” esetében is találunk példát. Vö. VARGHA Damján: *Te Deum és Te Mariam fordítása kódexirodalmunkban*. Bp. 1913. (Bővített különnyomat a Békefi-émlékkönyvből).

⁴⁵ ROTH, Ferdinand Wilhelm Emil: *Deutsch-lateinische Gedichte aus der Zeit des dreißigjährigen Krieges*. = *Germania* (36.) 1891. 179–198.

⁴⁶ Az átírásban Gerézdi Rabánt követtem: *i. h.* (44. jegyzet) 163.

volna, akárcsak a 19. versszakban szereplő „huni” – „magyarok” szópárban. A két változat szemléletbeli zavart mutat. Azonos szerző ezt kiküszöbölte volna, hogy mind magyarul, mind latinul azonos ideológiát sugározzon a vers.

Metodikai hiba a közös szerző elméletének bizonyításhoz olyan kevert nyelvű példákat párhuzamul idézni, mint a 14. századi latin–német „In dulci iubilo”, amely egyébként sem felel meg párhuzamnak a „Salve benigne rex Ladislave” kezdetű canticumhoz, hiszen az idézett adventi ének makarónivers, amelyben latin és népnyelvi szavak keverednek.⁴⁷ Párhuzamért elég a 16. század eleji magyar nyelvű kódexeket fellapozni. A László-ének kétnyelvű lejegyzéséhez hasonlatos verset ezekben is találhatunk, mégpedig magában az éneket őrző Peer-kódexben, egy másikat pedig a Nádor-kódexben. A deák–magyar páros strófájú, „Imperatrix gloriosa” kezdetű Mária-himnusznak – amely szintén a Peer-kódexben, a László-ének lejegyzőjével azonos kéz írásában maradt ránk (164r:4–165v:10), és rögtön a szent királyról szóló énekre következik – ugyanolyan az elrendezése, mint a tárgyalt kétnyelvű énekek. Nem lehet véletlen, hogy a két latin–magyar vers egy helyen, egymás szomszédságában maradt ránk. Hasonló elrendezésű vers az „Ave salutis hostia” is a Nádor-kódexben (348r:7–349r:4).

Nem kétséges, hogy a latin–magyar szakaszok mindhárom vers esetében öszszetartoznak, még ha a másik két vers fordítása nem is mindig annyira tökéletes, mint a László-éneké. Ez ugyan nem igazolja, ám nem is zárja ki, hogy a latin és a magyar vers szerzője – fordítója – azonos volt. E kijelentés persze legfeljebb csak a László-énekre vonatkozik, hiszen az „Imperatrix gloriosa” századokkal korábbi latin nyelvű szerzemény.⁴⁸ Ha nem azért kerültek egymás mellé a strófák, mert a latin és a magyar variáns szerzője azonos, akkor mi oka lehetett a versek váltakozó nyelvű lejegyzésének? A magyarázathoz nem a Szent László-ének, hanem a szintén magyar eredetű „Ave salutis hostia” látszik alkalmasnak. Azt a kérdést kell feltennünk, hogy milyen funkciója volt a himnusznak, miért így írta le a verset a másoló, amikor több himnuszfordítást másutt a latin originálistól függetlenül, csupán magyarul jegyeztek le,⁴⁹ ráadásul dallam nélkül.⁵⁰ A válaszhoz – a magyar források hiánya miatt – külföldi párhuzamokat kell keresnünk.

A középkori katolikus egyház liturgikus alkalmakkor kizárólag a latin nyelvet használta: az anyanyelvnek nem volt helye a szertartásokon; népnyelvű énekeket

⁴⁷ Horváth Iván kiindulópontnak választott további példái is hasonlóak; nem párhuzamos strófájú versekről, hanem kevert nyelvű strófákról van szó: *i. h.* (43. jegyzet) 143.

⁴⁸ *Analecta hymnica mediæ ævi: Cantiones Bohemicae: Leiche, Lieder und Rufe des 13., 14. und 15. Jahrhunderts nach Handschriften aus Prag, Jistebnicz, Wittingan, Hohenfurt und Tegernsee.* Hrsg.: Guido Maria DREVES. Leipzig, I. 68.

⁴⁹ Vö. FRICK József: *A középkori magyar himnuszköltészet.* Kolozsvár, 1910.

⁵⁰ A kódexeinkben ránk maradt magyar nyelvű himnuszokat sosem használták a középkor folyamán liturgikus alkalmakkor, az anyanyelvű fordítások csupán imádkozásra szolgáltak. Vö. JANOTA, Johannes: *Studien zu Funktion und Typus des deutschen geistlichen Liedes im Mittelalter.* München, 1968. 39, 90; a liturgia nyelvéről: 4–32.

csak a paraliturgikus cselekményekben, kegyességi gyakorlatokban tűrtek meg.⁵¹ Ennek ellenére Európában a 15. századi, de korábbi anyanyelvű kódexekben is többször felbukkannak az egyszerű himnusz- és szekvenciafordítások mellett⁵² a magánáhitatot szolgáló, kétnyelvű himnuszok; pontosabban olyanok, amelyek váltakozva tartalmazzák a latin strófákat és azok fordításait, éppen úgy, mint amilyen az „Imperatrix gloriosa” Peer- kódexbeli vagy az „Ave salutis hostia” Nádor-kódexbeli lejegyzése. Ilyen az 1470 körülről, egy feltehetőleg ciszterci kéziratból származó „En trinitatis speculum – Ein spigel der driueltikeit / erleucht der werlt finstriket”,⁵³ vagy a benediktbeuerni „Puer nobis nascitur / rector angelorum – Ein kindlein geporen ist / hie auff dise erde” latin ének az 1495-ből származó német fordításával.⁵⁴ Egy salzburgi bencés kézirat, amelyet főként notációja miatt tartanak jelentősnek, szintén tartalmaz kétnyelvű, ezek szerint liturgián kívül használt körmeneti és Mária-énekeket.⁵⁵

Az ausztriai Szent Lambrecht bencés apátság néhány kódexe több váltakozó nyelvű, páros strófájú éneket őriz. Ezek egy része pontos fordítás, más részük csak tartalmi, gondolati azonosságot mutat az eredetivel.⁵⁶ A kolostor egyik, a 14. század közepéről származó antifonáriuma a „Rex Christe factor omnium”-nak a nagyheti matutinumok utáni latin és német nyelvű előadásmódját írja elő.⁵⁷ A német versből legfeljebb az első szakasz tekinthető a himnusz fordításának, a többi strófa a latinnak legfeljebb parafrázisa, vagy még az sem. A versszakok notációval van-

⁵¹ Vö. HORVÁTH Cyrill: *A Batthyány-codexről*. = Irodalomtörténeti Közlemények (15.) 1905. 129–137; JANOTA: *i. m.* (50. jegyzet); mindkét tanulmányban a népnyelvű énekek szerepéről van szó.

⁵² Ezek a fordítások nem voltak a katolikus liturgia részei. Az állítás mellett a következő érvek sorolhatóak föl: nem liturgikus kéziratok őrizték meg őket, nincsenek kottával ellátva, nótajelzésük sincs, és imakönyvszerű gyűjteményekben maradtak fenn. Ez utóbbi azt a feltételezést erősíti, hogy imádkozásra használták még a rimes fordításokat is.

⁵³ WACKERNAGEL, Philipp: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts*. Leipzig, 1864–1877. [Reprint: Hildesheim, 1964.] I. 324, II. 897; IRTENKAUF, Wolfgang: *Ein neuer Fund zur liturgischen Ein- und Mehrstimmigkeit des 15. Jahrhunderts*. = *Die Musikforschung* (12.) 1959. 4–12, 10.

⁵⁴ Benediktbeuern, Clm 5023. A *Manuale hymnorum, sequentiarum et aliorum in ecclesia et extra* (1495) címet viselő, háromszólamú kottát is őrző kéziratot, amely két világi éneket is tartalmaz, Guido Maria Dreves írta le: *Beiträge zur Geschichte des deutschen Kirchenliedes*. = *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* (4.) 1889. 24–30, 29; (6.) 1891. 35–40.

⁵⁵ Ismerteti ENGELS, Stefan: *Die Handschrift Michaelbeuern, Man. Cart 1 (Varia um 1500): Ein wichtiger Zeuge der monastischen Liturgie in Salzburg*. In: *Cantus Planus: Papers Read at 9th Meeting Esztergom & Visegrad, 1998*. Ed.: László DOBSZAY. Bp. 2001. Hungarian Academy of Sciences Institute For Musicology, 59–69; fényképfelvétel is.

⁵⁶ Ilyen az Universitätsbibliothek Graz Cgm 444-es és Cod. 557-es kézírata. Vö. JANOTA: *i. m.* (50. jegyzet) 99.

⁵⁷ Universitätsbibliothek Graz Hs. 29. 153:v–155:v. Leírása: KERN, Anton: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz. 1. Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich*. Leipzig, 1942.

nak ellátva, a német szöveg a himnusz dallamát követi, legfeljebb a szótagszám különbözősége okoz kisebb eltérést.⁵⁸ Nehéz elérhetősége miatt a szokásosnál valamivel hosszabb idézetet közlök:

Hic amoneatur populus, ut flectant genua et dicant 'Pater noster. Credo.' Interim dicat clerus preces 'Ego dixit domine', Ps. 'Miserere'. Oratio 'Respce quesumus'.

Tunc cantor alta voce incipiat
Rex Christe factor omnium
redemptor et credentium
placare vobis supplicum
te laudibus colentium

et populus respondet
Christ schepfer alles des da ist
wand du gewaltig herre pist
gewaltig in dem himelreich
du pist der magt sun werleich

Duo pueri versum
Laus tibi Christe qui pateris
in cruce pendens pro miseris
cum patre qui regnas in caelis
nos reos serva in terris

Cuius benigna gracia... [a himnusz a második strófája]

Den ich da chuss den schuellt ir vahen
und schuellt in an daz chreutze hahen
als ainen viel wertleichen dieb
das was den iuden allen lieb⁵⁹

⁵⁸ WONISCH, Othmar: *Zur mittelalterlichen Liturgie der Trauermette in St. Lambrecht*. = Archiv und Chronik. Blätter für Seckauer Diözesangeschichte (1.) 1948. 33–47, 45.

⁵⁹ Közli: WONISCH: *i. h.* (58. jegyzet) 36. A nagyhét utolsó három napjának matutinumai végén máshol is, így Dél-Tirolban a brixeni (ma Bressanone) Szent Candidus társaskáptalan 14. századi Liber processionalisa szerint latinul és németül énekelték a „Rex Christe factor omnium”-ot, népenyelve természetesen csak a hívek. Vö. *Lateinische Osterfeiern und Osternspiele: Nachträge, Handschriftenverzeichnis*. Teil 6. Hrsg.: Walther LIPPARDT. Berlin–New York, 1981. de Rruyter, 290–292. A német szöveg Brixenben más fordításban maradt fent. Az egri 1509-es ordinárius szerint a püspöki székhelyen a nagycsütörtöki körmenet a következőképpen zajlott: A harmadik verzus végeztével „a processzió kimegy a templomon kívül, körbejárja háromszor a templomot a himnusszal: *Rex Christe factor omnium*. A gyermekek ismét másik himnuszt kezdenek, ti. *Hymnum dicamus Domino laudes Deo* egészen végig, és minden versszak végén éneklik: *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*, a kórus utánuk mindig megismétli. Azután ugyanazon gyerekek: *Christe, audi nos, Salvator mundi, adiuva nos*, a kórus ismét átvéve tőlük. Azután ismét ugyanazon gyerekek éneklik: *Maria sis propitia, Maria, dele vitia*. A kórus utánuk megismétli. Melynek végeztével a succentor elkezd a *Miserere mei Deus* zsoltárt Gloria Patri nélkül, a végén ezt mondva: *Christus factus est pro nobis oboediens*. Azután *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*, Pater noster, és utána a püspök úr, vagy egy a méltóságok közül, ha nincs ott a kántorkanonok, egyszerűen mondja az orációt:

Majd ismét a „Laus tibi Christe” és váltakozva a latin és a német strófák következnek. A „Miserere” után a rítuson addig csupán passzívan részt vevő hívők aktívan bekapcsolódtak a szertartásba: a klérus és a schola latinul, a nép pedig a cantor rusticorum vezetésével anyanyelvén felelgetett egymásnak.⁶⁰ Johannes Janota ennek a húsvéti rítusnak és a többi emléknek az elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy bizonyos alkalmakkor a himnuszfordításokat, például jeles ünnepeken tartott körmenetek alkalmával a latin és német szöveget váltakozva énekelték. Az előadás szoros kapcsolatban volt a liturgiával, de mivel nem a hivatalos ceremónia része volt, a fordításoknak nem kellett pontosan követniük mintájukat.⁶¹

A klérus és a populus váltakozó énekében kell keresnünk a magyar kódexek kétnyelvű, páros strófájú himnuszi, versei lejegyzésének az okát. A sűrű osztrák-bajor–magyar kapcsolatok alapján nem meglepő, hogy ezeket a himnusztételeket körmenetekben, netán más paraliturgikus eseményeken ugyanúgy énekelték magyar földön is, mint a „Rex Christe factor omnium”-ot az osztrák Szent Lambert kolostorban. A feltehetőleg óbudai klarisszák egykori kéziratában, a Nádor-kódexben lévő „Ave salutis hostia” kezdetű himnusz mellé, pontosabban mögé, a latin verset újrakezdve a másoló a kottákat is leírta, jelezve, hogy miként éneklendő a váltakozó nyelvű himnusz. A fordítás verselése nem egyezik az eredetiével: a magyar nem felel meg a kétütemű nyolcas szabályainak. Horváth Cyrill azt feltételezi, hogy a verssorok a dallamhoz igazodtak.⁶² Hogy a himnuszt énekelték, mégpedig ebben a kétnyelvű formában, azt az is bizonyítja, hogy a latin–magyar nyelvű változat Mihál Farkas több mint másfélszáz évvel később, 1677–1693 között összeírt gyűjteményében is megtalálható.⁶³

Azt, hogy a magyar kolostori kódexben a 16. század elejéről fennmaradt „Ave salutis hostia”-t kik és mikor énekelték, források hiányában lehetetlen megmondani. Az oltáriszentség kultusza a Jagelló-korban már elterjedt, vallásos társulatok alakultak a tiszteletére, és nemcsak ott, ahol Krisztus testének dedikáltak templo-

---

Respice quesumus, bármi konklúzió és Amen nélkül.” *Liber ordinarius Agriensis (1509)*. Ed.: László DOBSZAY. Bp. 2000. 312. /Musicalia Danubiana subsidis 1./; az eredeti latin szöveg: 54. Látható, hogy a bemutatott szertartás a Szent Lambert kolostorban lényegében hasonlóan zajlott, mint Egerben, de itt a népet nem vonták be a körmeneti liturgia éneklésébe. Erre nem is lehetett szükség: a megfelelő asszisztencia – kórus és schola (pueri) – rendelkezésre állottak.

⁶⁰ A cantor rusticorum bizonyára a hívők éneklésének vezetésével volt megbízva. Vö. FEDERHOFER, Hellmut: *Die älteste schriftliche Überlieferung deutscher geistlicher Lieder in Steiermark*. In: *Bericht über den zweiten Internationalen Kongress für katholische Kirchenmusik 1954*. Wien, 1955. 208–211, 209.

⁶¹ JANOTA: *i. m.* (50. jegyzet) 85, 99.

⁶² *RMKT* I. 144–148; CSÁSZÁR Elemér: *A középkori magyar vers ritmusa*. = Irodalomtörténeti Közlemények (39.) 1929. 272.

⁶³ Mihál Farkas-kódex, OSzK, Oct. Hung. 482, 89a: Üdvöz légy szentséges ostya, Istennek tiszta anyjának fia. Az énekeskönyv leírása: STOLL Béla: *Magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Bp. 1963. Akadémiai Kiadó, 103. szám.

mot vagy oltárt. Úrnapján mindenütt megkerülték a templomot az oltáriszentséggel. A körmeneten a céhek – iparosok és kereskedők – nemcsak részt vettek, hanem a rendezésben részt is vállaltak; olyan alkalom volt ez, amelyen a nép is bekapcsolódhatott az éneklésbe.⁶⁴

Simon úr imakönyvében, az 1500-as évek elejéről származó Peer-kódexben megőrzött „Imperatrix gloriosa” latin–magyar szövegét Mária-napi körmeneteken énekelhették. Ilyen alkalom lehetett a gyertyaszentelő (Purificatio B. Mariae Virginis), amikor szokás volt égő gyertyával a kézben körmenet tartani.⁶⁵ De ugyanígy ünnepelték Nagyboldogasszony napját egyes vidékeken virrasztással és körmenettel,⁶⁶ máshol a két szeptemberi Mária-napot,⁶⁷ megint másutt pedig havas Boldogasszony napját és Mária látogatását Erzsébetnél.⁶⁸ Az „Imperatrix gloriosa” fordítása ugyan költőien, de – különösen a harmadik szakaszban – a megszokottnál szabadabban adja vissza a himnusz szövegét. Ritmikáját viszont meglehetősen hűséggel követi, azaz a különbséggel, hogy a strófák hatodik sorában mindig hét szótag van hat helyett.⁶⁹ Ez azonban nem akadályozhatta meg a közösséget abban, hogy a latin dalt a magyarra – erre máshol is találunk példát.⁷⁰

Az „Imperatrix gloriosa” és a Szent László-ének Peer-kódexbeli elhelyezkedése egymás közvetlen tőszomszédságában akkor nyer értelmet, ha az eddig elmondottakat nemcsak a Mária-himnuszra, hanem a László-énekre is vonatkoztathatjuk. Mindeddig nem vizsgálták alaposabban, hogy milyen környezetben használták a László-éneket, mi volt a funkciója a latin, és mi a magyar változatnak. Gerézdi Rabán szerint az 1468 és 1478 között keletkezhetett vers időszerű politikai mondanivalójának köszönheti létrejöttét, „az aktuális történeti szituáció elmúltával a következő korok olvasóinak, helyesebben éneklőinek tudatában elhalványult, sőt el is sikkadt: vallásos egyházi énekké szürkült”.⁷¹ Gerézdi utolsó állítását – hogy a vers „vallási énekké szürkült” – nem vizsgálták eddig kellő figyelemmel, pedig éppenséggel vannak rá figyelmeztető jelek, hogy komolyan kell venni értékelését. A későbbi énekeskönyvek többször hivatkoztak a Szent László-énekre nótajelzé-

⁶⁴ PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp. 1940; reprint: Bp. 2000. 26, 45.

⁶⁵ BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnep és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Bp. 1977. Szent István Társulat, I. 193. Az egri körmenetről: DOBSZAY ed.: *i. m.* 2000. (59. jegyzet) 94.

⁶⁶ BÁLINT: *i. m.* (65. jegyzet) II. 183. Egerben is tartottak körmenetet; vö. DOBSZAY ed.: *i. m.* 2000. (59. jegyzet) 114, 383.

⁶⁷ Így Vasváron, Vácott és Nagyivánon; Egerben is tartottak processziót.

⁶⁸ Marie de nive; visitatio beatae Mariae Virginis; vö. DOBSZAY ed.: *i. m.* 2000. (59. jegyzet) 109, 113.

⁶⁹ FRICK: *i. m.* (49. jegyzet) 96. A latin himnusz sémája: 8, 7, 8, 7, 6, 6, 6, 6, 8.

⁷⁰ HORVÁTH: *i. h.* (44. jegyzet) 136.

⁷¹ GERÉZDI: *i. h.* (44. jegyzet) 176–177. Véleményéhez csatlakozik Vekerdi József is, ő „panegyrikus költemény”-nek tartja a verset, s utólagos egyházi énekké minősülését is elfogadja; *i. h.* 1972. (43. jegyzet) 143.

seikben, és mindig a „De Sancto Ladislao” latin kezdősorával azonosították a dalmot.⁷² Nem tették volna, ha az ének nem lett volna ismert, tágabb körben népszerű, jóllehet a latin nyelvű liturgiában nem használták, nem használhatták a magyar szöveget.⁷³

Mi is történhetett? Horváth Ivánnak kétségtelenül igaza van abban, hogy a két vers, a deák és a magyar szorosan összetartozik. Annyit kell pontosítani megállapításán, hogy nem bizonyítható a két szerzemény egyidejű keletkezése, ám az igen, hogy rövid időszakon belül – legalábbis a Szent László-kultusz egy területén – a deák és népnyelvű változat a használat által elválaszthatatlanul összeforrott. A verset propagandisztikus céljának megfelelően szerzője latinul fogalmazta meg a „papok, diákok” épülésére, és a mű az egyházi értelmiség, valamint a nemesség körében terjedt.⁷⁴ A 15. század végén egyre erősödő iparos polgárság számára készülhetett a magyar nyelvű fordítás a mezővárosi „várusnépek” megnyerésére és okulására, nemcsak azért, mert az ének propagandisztikus feladatát csak akkor tudta betölteni, ha szélesebb tömeg használta, hanem mert a cantica ekkor már a kultusz célját szolgálta.

Ilyen alkalom volt a László-napján tartott körmenet, ahol a hit és az ország védelmére buzdító panegürist a Peer-kódexbeli alakjának megfelelően egyházi canticumként – a klérus és a schola latinul, a nép magyarul – egymást felváltva énekelt. Szent László napján a Dunántúlon ma is gyakran tartanak körmeneteket – így lehetett ez a 16. század elején is, bár erről adatoknak híján vagyunk. A középkorban a Dunántúlon – ahol a király kultusza Nagyvárdon kívül a legerősebb volt – számos templomot dedikáltak Szent Lászlónak,⁷⁵ a püspöki székhelyeken szinte mindenütt voltak Lászlónak szentelt oltárok, és Lászlót, Magyarország patrónusát,⁷⁶ céhek választották védőszentül.⁷⁷ Ezek a céhek, kalendás társaságok tevékenyen részt vettek a hitéletben, a körmenetek megrendezésében.⁷⁸ A László-éneket latinul őrző Gyöngyösi kódexben találunk is arra nyomot, hogy használói, de legalább egyik másolója valamilyen confraternitasnak, vallásos társulatnak a tagja volt. A kegyességi gyakorlataikhoz szükségük volt a szent László-énekhez hasonló, félig világi,

⁷² Idézi HORVÁTH: *i. h.* (43. jegyzet) 144.

⁷³ TÖRÖK József: *Szent László liturgikus tisztelete*. In: *Athleta patriae: Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk.: MEZEY László. Bp. 1980. Szent István Társulat, 135–159.

⁷⁴ A latin ének szerzőjének történelemfelfogásáról és szövegválasztásáról: GERÉZDI: *i. h.* (44. jegyzet) 165 skk.

⁷⁵ MEZŐ András: *Templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Bp. 1996. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 134–141, 138.

⁷⁶ Mátyás nevezte így egy 1478. február 17-én kelt oklevélben: „ob honorem et reverentiam sanctissimi regis Ladislai, specialis huius regni nostri patroni.” Közli: BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad, 1983–1984. II. 293–294.

⁷⁷ KUBINYI András: *Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban*. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998. 123.

⁷⁸ PÁSZTOR: *i. m.* (64. jegyzet) 44.

ámde alapján véve vallásos szövegekre.⁷⁹ Így aztán érthetővé válik az is, hogy miért pont világiak számára írott kódexben őrződött meg a László-ének kétnyelvű változata.

E dolgozat kereteit szétfeszítené, ha a bemutatott kultusz alapján megpróbálnánk lokalizálni a két őrző kézirat, a Gyöngyösi és a Peer-kódex, valamint velük együtt a kétnyelvű canticum keletkezési helyét. Ennek ellenére meg kell itt említeni, hogy olyan vidékről lehet szó, ahol Szent László-patrocínium, -oltár, netán a közelben valamilyen búcsújáró hely volt, mint például Bakonyszentlászló vagy Búcsúszentlászló; olyan vidék tehát, mint a Dunántúl, ahol a Szent László-címek térképén sűrűn kell jelölni a kultusz helyeit.⁸⁰ A kutatás a két kódexet eddig is szívesen eredeztette a Balaton-felvidékről.⁸¹

Záró gondolatok

A latin és magyar mondatok, strófák egymás utáni megismétlése dús hangzást keltett, nemcsak az éneklő hívőkben, hanem a prédikációt hallgató közösségben is – nem kétséges ugyanis, hogy a szöveget felolvasó nem hagyta ki a deákul írt mondatokat. A Cornides-kódex Mindenszentek-napi szentbeszédében a responzóriumok felidézésekor az apácák újra átérték a liturgiát, az egyszerű nép a prédikációk élén álló latin idézet hallatán pedig a szent nyelv varázsával szembesült. Banális volna itt az a megállapítás, hogy az írott magyar nyelv és irodalom a 15. század végéig kiszabadult a latin jármából. Az itt bemutatott esetek valójában nem is ezt példázzák. Igazabb az a kijelentés, hogy a szerzők nagyon is figyeltek az eredetinek tekintett latin szövegre, még akkor is, amikor írásukat illiterátusoknak szánták. Az az apácáknak szóló kódexirodalom, amelyet egyszerűen női irodalomnak tekintünk, nagyon is tudományos, azaz férfi irodalom, csak a nyelve magyar: a szövegek fordítói szerzetesek voltak, akik iparkodtak filológiai pontosságok lenni.

Azt, hogy mennyire függ a magyar szöveg a latintól, a lemmák különféle funkciói és a szöveg elrendezése mutatja. Kitűnt, hogy a lemmák egyik feladata a skolasztikus módszer szerinti tagolás. A felhozott példákból jól látszik, hogy a latin szövegek a magyar nyelvemlékekben nem nyelvi pótlékok, nem arra szolgálnak, hogy kiegészítsék a fordítókat: arra utalnak, hogy a katolikus teológia, a tudomány nyelve ugyan a latin volt, de a hallgatóságot csak a népnyelven lehetett elérni.

⁷⁹ LÁZS: *i. h.* 2007. (29. jegyzet) 421–457.

⁸⁰ MEZŐ: *i. m.* (75. jegyzet) 138.

⁸¹ A Peer-kódexről: TIMÁR Kálmán: *Magyar kódex-családok*. = Irodalomtörténeti Közlemények (38.) 1927. 219–224; Uő: *Dunántúli magyar kódexek sorsa*. Pécs, 1936. 33–43. /Pannonia-könyvtár 29./; a Gyöngyösi kódexről: LÁZS: *i. h.* 2007. (29. jegyzet) 449 skk.

LÁZS, SÁNDOR

La langue latine et la langue maternelle dans la littérature de codex hongroise

Les fragments de langue maternelle à l'intérieur du texte des codex latins médiévaux sont toujours accueillis d'une attention particulière, par contre, les citations latines apparues dans un contexte de langue hongroise s'échappent de l'oeil du lecteur. Le plus souvent les citations possèdent une fonction d'identification, le traducteur en prouve la précision de son travail, c'est-à-dire qu'il avait puisé les passages à traduire d'un endroit précis (codex Cornides ou Jordánszky etc.), l'autre but, c'est de donner la possibilité au lecteur à suivre les événements liturgiques dans sa langue maternelle (codex Festetics ou Czech) La traduction – surtout dans la littérature sermonale – est inaugurée par des formes bien consolidées.

Autre problème est celui des poèmes bilingues, comme par exemple du cantique de Ladislav. La discussion coule depuis presque un siècle, pourquoi les strophes latines et hongroises se succèdent, si c'est la même personne qui en était le traducteur et l'auteur. A cause des différences de traductions, autant phraséologiques que idéologiques, on peut supposer, que le poème a été écrit en latin, sa version hongroise est née plus tard, notamment conformément de l'utilisation du cantique de Ladislav. Le cantique – d'après des analogies de langue allemande – a été utilisé à l'occasion des processions: chanté en latin par le chœur du clergé et des étudiants, en hongrois par le peuple.